

TERMÉSZETBARÁT

TERMÉSZETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT.

II-ik félev. Kolozsvártt, Martius 25-én, 1847. 39-ik szám.

TARTALOM: Figyelmeztetés a vegytan magyar névszerkezete (nomenclatura) körül. Jánosy Ferencz. — Irodalmi újdonság. Baló Bénéjamin. — A nagyvárosi lakók egészségére befolyó vegytani reactiókról. — Tárca.

Figyelmeztetés a vegytan magyar névszerkezete (nomenclatura) körül *)

Többen vagyunk, kik a N e n d v i c h ur által közzé tett névszerkezetben meg nem egyezhetünk — kik e fontos tárgyat egyesek erejét meghaladónak tartjuk — s ezért munka központosítást, s végül az akademiától hátrazott nyilatkozatot várunk. Jelenleg, úgy látszik, az akademia vagy nem méltatja eléggé e tárgyat, vagy talán bévégettnek tekinti; az első esetben majd a fejlődő szükségek nyomatékosabbak lenedének erőtlen szavamnál — a másodikban talán bébizonyíthatom, hogy a munka bévégezve nincs, sőt mi több kezdet sem az, melyre valaha koszorut tehesünk. Egyszerűen elmondhatnám az okot, miért nem lehet egy ily névszerkezetnek jóvendője, hogy előbb utóbb kénytelenek leszünk az egészet elvetni; de bévezetésül talán czélszerűbb lesz néhány hibáit felmutatni, melyeket nyelvész és logicus eléggé nyomatékosoknak fog tanálni, hogy rolluk az alkotók gondosságára következtessen.

*) Alulírt barátunknak itt czimzett korszerű értekezete a magyar akademiához leendő felküldés végett mult őszszel kezünk közt megfordulván, már akkor szándékunk vala legalább kivonatilag lapjainkban közzé tenni, és ez által t. szakférfiainknak a vegytani névszerkezet fölött eszmecserére, az oly szükséges elvek megvitatására és lehető megalapítására alkalmat nyújtani. De értekező barátunk úgy akarván, elhalasztók míg az akademia tekintélyei nyilatkozni fognak. Ez azonban még mind késik. Mi e tárgynak tudományos megvitatását oly fontosnak és sürgetősnek tartjuk, hogy értekező barátunk engedelmével a várt tekintélyes nyilatkozat előtt is t. szakférfiaink böles ítéléte alá bocsátani legkevesebbé sem kételkedünk. Saját nézeteinket annak idejében magunk is elé fogjuk terjeszteni. Szerk.

Először is az elemnevek e szerkezetben, mely egészen magyar akar lenni, sokkal inkább fordítások, mint értelmes jellemző magyar szók, s így magukon viselik kevés kivétellel a jellemet, melyet felfedezéséskori stük ismeret vagy gondatlanság rájuk nyomott. Némely magyarosításban sincs sok köszönet, például a higany, mivel a kénesön kívül igen sok higany van a világon, nem a legjobb választott név, még ha az a ny rag alatt elemet akarunk is érteni, a brom pályázn fog e névért, mert ez szinte hig elem mint a kéneső. Halvány nevet sok anyag kaphatna a cloron kívül s jelesen társa a brom hasonló joggal. — A fordítottak közül a b ü z e n y clort és jodot, s egy csoport más elemet úgy tehet mint bromot.

Ily szempontból hasonló hibákat felhordogatni nem volna nehéz, ha magasabb czél nem állana előttem mint az, hogy egy ivet, ilyesmivel bétöltsek, s végül, hogy magam ajánjak e nevek helyett talán jobbkat, de szintoly czélszerűtleneket.

Mint a névvalasztást, úgy nem tudom helyesnek tanálni a ragozást is; ugyan is az elemek a ny, e ny raga általános a nélkül, hogy akár a vegytannak szüksége volna reá, akár nyelvtani szempontból lehetne igazolni. A vegytanban nincs szükség reá, legalább az alkotók minden legegyszerűbb egyletben is (Verbindung) az „any“t kihagyják, a nyelvtan pedig akár mely szempontból vesszük, ily általános ragozásnak egyenesen ellene szól. Az ősz nyelvmaradványok közül, melyek egyedül lehetnek minták új névgyártásban, csupán az arany jogositna a ny rag felvételre, s az is csak akkor, ha elhatározható, hogy e szóban, az a ny ragként áll, de ki az aurumra gondol, honnan

származott igen hihetően az arany, s kinek nyelvünk logicájában erős hite van és lát néhány ásvány nevet, mint vas, réz, ón, kén st. mind a ny rag nélkül, bátran kételkedhetik az aragnál az any rag-ságában, s ez nem is fogja követelni, hogy valamenynyi elem egyenlőn ragoztassék. Ha ez észrevétel nem eléggé nyomatékos, tekintsünk az elemek közé, keressük a közönséges képzetet, mit mi e raggal szoktunk összekötni, nyelvész és nemnyelvész el fog bámulni káméleoni szerepén; el fog bámulni e menyinyből szállott ragon, mely anynyi elrontott tárgy- és milység szóhoz, elvágott igedarábokhoz hozzá illik még pedig egyenlő értetlenség el!! például ha értjük a higanyt s elhatározók érteni a büzenyt is, mint hig és büzös anyt, következetesen mit fogunk érteni halvány, kékeny, kékleny alatt? azt, hogy a clor halvány, a cobalt kék, a cyan kéklő(?). Mivel pedig a clor zöldes, a cobaltot Nendvich ur vereses fejrnek írja le, a cyan inkább szintelen mint egyéb, a raggal itt más értelmet kell egybekötnünk, s meg is magyarázzák nekünk — nehogy magyarok levén ellenszoljunk — hogy a halvány halványítót teszen, kékeny s kékleny, hogy ezekből kék festéket lehet csinálni. — Im egy harmadik jelentés az iblany- és retenynél, ez a világért sem azt teszi, hogy ibl- és ret-any, (az az magyarul ibolyaany (jod) és retékany (selen)) ibolya és reték állományai volnának, vagy hogy a jod ibolyás, a selen retkes volna, vagy talán az első valamit ibolya színre festene és reték színre a második — hanem hogy a jod párájá viola szín, a selen egyetlen egylete retékszagu.

Ha kedvünk volna, míg e vegyszótárnak minden szaván át nem mennénk, ki nem fogynánk az ily összeillesztésből, de e helyett lassuk mire használják az alkotók e ragot? Egyébre sem mire, mint hogy kihagyják valahányszor két elemet összekötnék, még pedig kihagyják akkor, midőn a prototyp az arany any végét mindenütt magával viszi; így van az alkotóknak aranyéleg mellett ham-szik-horgélegök, s a csudák csudája: higéleg — így lehet aztán nekik a kesrenyből keseréleget, a legenyből légeleg, legélecs s a higéleg méltó társait a légsavat (valami Luftsäure) s a

legécsavat faragniok, s miután halvsavat írnak, majd írni fognak iblsavat ugy-e? hisz ez a következetesség, legalább ilyet követel a nyelv.

Van-e nyelvész, ki ezek után kételkedjék, hogy a felvett nevek közt értetlenség s a ragozásban magyartalanság van; nem képzelem, miért nem segítik hát ismeretkincseikkel a természettanokat. Gondoljuk meg, hogy az emberiség naponként okul érzékeit inkább méltányolni, hogy a természetismeret gyors lépésekkel halad, egyes ágak nyelve nem sokára nagyobb leend, mint az, melyet a mindennapi élet tett szükségessé. Ugyan mi lesz akkor a magyarnyelv, ha mi és utódink tovább építünk ez értetlen alapra?

Egyleteknél éppen mint egyszerű anyoknál reá akadunk erre a bátortalan kéz fordítgatásaira. Némely egyletek, melyek határozottan különböznek, mivel német nevek hasonló, az alkotóknál is igen hasonlítanak egymáshoz, s más olyanok, melyeknél hasonlóbbakat a vegytan nem bír felmutatni, vegyi jellemök ellenére különbözőleg nevezvők. Az elsőre például hozom fel az alkotók durrajait: a durrgözt, durraranyat és durrsavashigéleget, az első állománya s vegyjele HO. a másodiké Nendvich ur szerint is (mit ugyan én s velem mások is el nem hiszünk) AmOAuO₃ s ismét N. ur szerint a harmadik HgoCyO. Láthatja mindenki, hogy itt mindenik egyletben más más elemek vannak; az igaz eldurran mindenik, de ez csak nem lehet ok ilykülönböző elemekből egyberakott elemeket egyenlően nevezni. Másodikra példa a köneny-savak elnevezése, melyekről mondám, hogy a vegytan minden tekitetben rokonobbakat felmutatni nem bír, ezek a clor-, brom-, jod-, fluor-wasserstoffsäurék, melyek kettője N. urnál a leghatározottabb rokonság ellenére könhalvag és könfolsavnak fordítvák.

Tekintsük most a névszerkezet azon részét, melyet N. ur legfényesebbnek vall, melylyel a magyar nyelv minden nyelvek felébe van emelve! Ez az elemek electrochemiai tulajdonuk utáni következetes egyesítése, (!?) hogy t. i. a positiv elem mindig elől áll. Tulnebecsültessük művünket anynyival inkább, mert nyelvünknek edicsőséget fájdalom csak

félig írhatjuk alá — ott hol két elem van együtt: de már sóknál miért áll a negatív, a savany elől? Ujabb francia vegytanokban, e szabályosságot egyszerű és kettős egyleteknél feltaláljuk: ott a n e g a t i v m i n d é g elől áll. — Jegyezzük meg ez adatot.

Nem hallgathatunk el egy pár finomabb hibát, mely a magyar nyelv e fényoldalát kíséri s igen alkalmas már most, s később még inkább (ha t. i. az alább említendő elemek rokonai inkább ki lesznek kutatva) értetlenség öregbitésére. Például: kétszerezés, háromszorozás stb. nem értetlenség-é oly egyletek előtt, hol az elem, melyről e számokat mondjuk, hátul áll, ugyan is ö t s z ö r ö s h a m k é n e g (a fünffach Schwefelkalium forditékja) nem tesz-e minden magyarnak bizonyos ötször vett csomó hamkéneget, vagy legjobb esetben annak, ki hallott valamit a vegytan idegen nomenclaturájáról, egy hamanykéneget, melyben ő t hamany van e g y kénnel együlve, ha csak saját értelmünk s a vegytan minden eddig ismert névszerkezete ellen meg nem akarunk egyezni egy más forma magyarázatban.

E sokszorozó számok elrakásában anynyival vigyázóbbnak kell vala lenni, mert szaporodnak az egyletek, hol helyökkel tetemes különbséget jelelünk ki.

Egy más ez electrochemismussal egybefüggő hiba a ragozásra nem ügyelés. A vegytan legnagyobb részében meg van szokva, hogy a negatívot, tehát a hátul állót ragozzák, vagy hajtogatják a szerint, mint ennek mennyisége az egyletben változik, akkor is a negatívot a hátul állót hajlitják, mikor ennek mennyisége változatlan, s a pozitív változik különböző mértékszerben, pl. ammonium (H_4N)=könleány.

ammoniak H_3N =könlegeg.

amid $=H_2N$ =könlegecs.

imid HN = ?

Akár mely magyarázat mellett is tagadhatatlan, hogy a változatlan mennyiségű légeny van ragozva. Kivánatos volna a Phosphorwasserstoffok neveit is birni, akkor határozottabban mondhattuk volna, ez is egy adat arra, miként bizhatunk ily roppant münél egyesek erejében.

Reméllem e néhány részletesség felhozásával megmutattam: nyelvésznek, hogy a nevekkel, szintugy mint a névszerkezettel értetlenség s idegen elem jöttek bé nyelvünkbe — szakértőnek, hogy ebben mint más nomenclaturában egész története le van írva a képzeteknek, melyeket mi az egyletekről formálunk magunknak, s nem hogy tökélyesb volna a többinél, sőt hol ezek egészen tiszták, egyszerűek, a magyarban az is el van ejtve. Fő dicsősége, az electrochemiai, ezután francziának adja az elsőséget, és talán kedvünk jött a nevek után tekinteni, ha nem mind olyanok-é, melyek mint eredetiek vagy fordítások értelemzavart hozhatnak bé? s béillenek-é a nyelvbe? s talán még kérdésbe is tesszük, ha nem volna-é czélszerűbb a világ minden vegyészével (az alkotókon kívül) az elem neveket jobbadán tulajdonneveknek tekinteni, s nem jellemezni oly névvel, melyről jól tudjuk, hogy nem is jellemző.

Nem követeltem én tökélyt névszerkeztünkötől, nem, hogy rajta az eddiginél általánosb nézeteknek képe legyen kinyomva, nem, hogy az egész vegyész világ előtt a reformot mi kezdjük meg, hanem anynyit igen, hogy addig elmenjünk, meddig mások eljutottak, s mindek felett, hogy ne zárjuk el magunk elől a z u t a t m á s o k a t k i s é r h e t n i. A magyar névszerkezet e szerény követelésnek sem felel meg, részletek körül ott is, hol három négy dolgot kellett csak áttekinteni, nem birt a historiai állásból kiemelkedni; várhatjuk-é aztán, hogy ily kezelés elég biztos legyen ott, hol ezrenként tolnak előnkbe a képzetek, hol a nagy egészét összfűggsben kell felölelni? Én a névszerkezetalkotók egyikének, Nendvich urnak szavával felelek, ki a Pesti Hirlapban miután az életműtlen vegytan névszerkezetét előadá, így nyilatkozik „a z é l e t m ű v e s v e g y t a n n y e l v e k ö r ű l m é g s e m m i b e n s e m n y u g o d t u n k m e g.“

Ki nem olvassa ki e nyilatkozatból, hogy az alkotó előtt az életműves és életműtlen vegytan mint két külön egész állott? ki nem néz aggodalommal reá, mint egy tájfestőre, ki látköre alig egy tizedét képes áttekinteni? Nem volna szavunk egy ily kettévágás ellen, ha az

ujabb kor a két tant finom szálakkal egygyé nem füzé, s ha az egyikbeli fölfedezés, az egyikben tett határozott előlépés nem volna nyereség a másikban is, ha az életműves testek vegytana ma is természethistoriai mesék férczeléke volna. De ez kilépett mythusi korából, benne a csodák kevesednek, s a minden nyomon tanált kivétel, általános törvényeknek ad helyet. És melyik az út, melyen ez eredményhez jutánk? Felelet: Áttekintése a kapocsnak, mely az egészet együvé tartja, el nem darabolása a jeleneteknek azért, hogy egyiket azon testeken tapasztaljuk, melyek szemünk előtt döltek a természet hallgató országába, másokat meg olyanokon, melyek rég benne vannak. Végtelen sokat köszönhetünk ez újabb iránynak; példakért nincs miért az alchimisták könyvtárhoz folyamodni; alig néhány év óta kezd tiszta fogalmunk lenni a senyvedés, rothadás, forrásról (Gährung); mit értünk ezen vegyfolyamokból, míg mikroskoppal akarók eldönteni, s csodás botanicus és zoologicus meséknek több helyet adánk, mint illeté; míg most egybecsatolva az életműtlen és életműves természet több jeleneivel, egyszerű értelmezéssel e tannak színté harmada lépett ki a csodák sorából. Ez újabb iránynyal kezd a földészet, élettan, gyógyászat tudomány lenni, néhány tapasztalati szabály, vagy némely oly erőkre helyezett vakhit voltak azok, melyeket senki sem ismer. Életerő, dynamismus úgy tarták fogva az életműves vegytant, mint Jozsue napja századokon át a csillagászatot.

Ismerjük már a növény tápszereit, közel léptünk a növényi állományok metamorphosisához, ugyan ezzel biztatjuk magunkat az állati tápszerek s metamorphosisok körül is; s mi után mindkettőben nagy kérdések vannak megfejtve, nem hihető-é, hogy még több feleletet nyerünk?

Kérdem, az alkotók előtt világos volt-é ez összszefüggés? a fennebb közlött nyilatkozat után nem hihetem. Világosan állott-é előttük az új tan, melyben ugyszolva testesülve van az összszefüggés, értem az egybetett radicalok tanát? E tan egyedüli idvezítője, mostani ismeretünkhöz képest, az életműves vegytannak, melylyel eltűnt az életmű-

vesek vegytanából physicali jellemeik szerinti, mondhatnám, természet historiai osztályozása, mely kivivta, hogy ez nemcsak azon anyagok ismerete, melyekből szappant, gyertyát, illatszereket lehet gyártani, hanem hogy tudományá emelkedjék, e tan kérdem világosan állott-é előttük? Felelet: nem. Im két kezesség mindkettő N e n d v i c h urtól.

Életműtlen vegytanában két egybetett radical fordul elő, az ammonium és cyan — az utolsó a radical—theoria szellemében l e v a n f o r d i t v a kéklénynek, az ammonium, a radicalokról rövid elmélkedés után, úgy van tekintve m i n t r a d i c a l, s e l v a n nevezve — m i n t n e m r a d i c a l, úgy mint szokott ő minden más egybetett anyagot a két elem megemlézése által nevezni — k ö n l é g e n y n e k. — Ha könlégeny radicalhoz illő név, nem következetes lesz vala a cyant szénlégenynek nevezni? vagy ha a kéklény radicalhoz mért jó elnevezés, miért a másiké öszszetett, még pedig öszszetett úgy, hogy nem leend képes N e n d v i c h ur sem ezt, sem a belőle származó amid és imidet tömérdek életműves egyletekben kimondani. Mily kinézés ez, a most is tömérdek s nem sokára még többre menő radicalok elnevezésére!!

Más kezesség: minden (mond legtöbb) életműtlen elemek lefordítása a z e l v b ő l, h o g y k ü l ö n b e n t a r k a n é v s z ö r n y e i n k l e e n d e n e k. Minden, ki csak ismeri az életműves vegytant, a roppant terjedelmet, melyre egy félemlerkor munkassága szélesíté, a benne nyomonként tanált új eszméket, több irányt és utakat: az előtt napnál világosabban áll, hogy lehetetlen, képtelenség azt lefordítani. És éppen azért egy rész lefordításával, elve ellen N. ur lenne kénytelen béhozni a legképtelenebb tarkaságot. Ugyan is tudatik, miképp az életműves anyag vegyjellemét csak akkor bírjuk elhatározni, ha a legismertebb jelleműekkel, az az életműtlenekkel egyítjük, így származik aztán az életműveseknek életműtlenekkel hozszu egyletsora meganynyi öszszetett névvel; ezen kívül a substitutio is kényszerit számtalan sajátságos név felvételére. Csak egy ily sort tekintsünk végig s látni fogjuk, ha vajjon bírjuk magyarosítani, vagy gondoljuk reá, birta-é

valamely nemzet s jelenleg jeleseik akarják-e maguk nyelvén bévinni hazájukba az újabb egyleteket? Nem, mert képtelenségét s czélszerűtlenségét minden átlátta. Azok, kik maguk építik a tudományt, néha alig birnak nevet tanálni, hosszas tanakodás, sokszor 3-4 év elvetése után akadnak egyre, mely legjellemzőbb, külön tekintve azt és a csoportot, melybe helyezni kell.

Meg kell gondolnunk, hogy a nagyon bonyolodott életműves egyleteket a magyarosított nevekkal kifejezni teljes lehetlen; erre pedig s más hasonlókra szükségképp gondolnunk kell, ha csak nem döntök el, hogy a magyarnak erre később lesz szüksége s a mostani vegytani nyelv is jó anynyira, hogy vele az ipar némely ágaiban felvilágosítást adhatunk. — Ez meglehet, de hogy a tudomány nyelve megalapításánál magasabb szempontnak kell előttünk állani — t a g a d h a t a t l a n.

Ugy látszik nekem, hogy vegytani nyelv-szerkezetünk alkotói e magasabb szempontot eltéveszték, miután kétségtelen, hogy ők a vegytan névszerkezetét tekintik, melynek első darabját lefordíthatják a nélkül, hogy a másodikra gondolniok is kelljen; úgy látszik nekem, hogy az említett hibák hangosan felszólítanak mindenkit e bonyolodott tárgyban nem támaszkodni többé egyes erőre, hanem egyesület kezébe adni az ügyet, emlékeztetni talán az academiát, hogy ő az, melynek erejéhez mért tekintete is van, egyedül ő központosíthat minden erőt a nagy munkához.

János Ferencz.

Irodalmi ujdonság.

Elöttem terül el széles lapjával egy — eddig páratlan — magyar irodalmi ujdonság homlokán ezen czimirattal: „Magyarország ásványvizeinek térképe az eddig ismert vegybontások áttekintésével együtt, készíté Dr. Deutsch Ferencz József ns Temes megyei főorvosa.“ Szerző — mikor térképét lytographia alá adta, Temesmegyének tiszteletbeli — jelenleg pedig Zarándmegyének rendes fő-

orvosa — e műve által a magyar hazának hydrographiai térképét készíté, mely e nemben első lépés a tőkély felé, s már csak e szempontból is teljes méltánylatot érdemel az irodalom barátitól, egy fénysugár ez is, mely a hon obscura camerájába világosságot kerengtet, egy megragadni való alkalom annak, ki a magyar földet minden oldalról ismerni kívánja. A tőkély lobogója alatt minden nap haladó külföldi irodalom, hogy könnyebben s gyökeresbben taníthasson, majd minden tannak térképet készít; ébredező irodalmunknak is tovább kell menni már a földleirási térképeknél; azért ismertető valamint maga örvendett ez ásványvítérkép meglátásakor, szintugy kedves dolgot vél tenni, midőn arra a magyar irodalom barátit s jelesen az orvosokat — kiket a tárgy sokszoroson érdekel — figyelmezteti. A térkép tartalmát teszik: Magyarhon színezett földképe a megyék elosztása szerint, a megyében mindenik helység hol ásványviz tanáltatik bé vagon jegyezve és színes festékekkel aláhuzva; a földképet környezi betürendben szedett sorzata az ásványvittel bíró helyeknek s mindeniknek után téve osztályzata, hőmérséke Rmr szerint, aránsulya, mint szintén, alkatrészei, szóval ismeretes vegybontása, s megnevezve az orvos vagy tudós, ki a vegybontást készítette. Sőt a vizsgálónak még nagyobb kenyelmére saját színű festékekkel aláhuzvák az ásványos vizü helyek nevei; úgy hogy a „színek magyarázata“ után ha például Zarándmegyében V á c z á t sárga festékekkel aláhuzva látja, rögtön tudja, hogy ott kénes viz vagon, mert az ily vizü helyeket szerző mindennütt sárga festékekkel huzta alá. Az ismeretlen vegyletü vizek nevei nincsenek aláhuzva. Mindnyájan tudtuk, hogy e hon, melyet a természet anynyi kincsekkel koszoruzot fel, ásványvizekben sem szegény, s most azoknak — mit eddig nem tehattünk — e térkép segedelmével természetét, minőségét, helyét egy lapon megismerhetjük! Nem örvendetes jelenség-e ez? Szakértők valamint legtöbb hasznát veendik ezen térképnek, úgy leginkább fogják méltányolni is annak belbecsét, és ismertető nem ok nélkül hiszi, hogy korunkban, midőn a felvilágosodott szellemü orvosok és nem orvos

sok mind inkább kezdik belátni, miként a természet nem annyira szereti gyógyszerárak titokzárjai alatt őriztetni a gyógyerőket, hanem kristály folyamok fodraiban buzogtatja mint drága gyöngyöt az egészséget, az égnek ama nyájas vidám áldott leányát. Igen is korunkban e térképet becses ajándéknak tekintendi minden orvos. Azonban nyelvészetünkre nézve is kedves ujdonság e térkép. Drága nyelvünknek kellemdús hajlékonyságát s különösen a költészetre alkalmas voltát már idegenek is bámulták, és melyik magyarnak ne döbögne hangosan szive, midőn e térképen is előforduló vegytani műszavakat, oly bájzengzetesen magyarosítva olvasván, látja, hogy nyelve — melyet sokan talán még ma is durvának, póriának kiáltanak — a tudomány szárazabb völgyeiben egész komolysággal képes sétálni. A térkép kiállítása nagy regal papiroson metszett betűkkel igen szép, mondhatni fényes, nyomatott Pesten, Beichel és Fick temesvári könyv-árusok tulajdona, s mivel a könyv-árusok egymással közlekedők, akármely két magyarhoni könyvkereskedésnél megszerezhető, szerzőnél magánál is vannak példányok. Midőn azonban szerzőnek üdvözlét mond és szerencsét kíván további munkára, figyelmezteti, miként az Erdélyt illető rovatba hibák csusztak bé p. o. nem „S z á l b o d s“-t hanem S z á l d o b o s t és nem „A l l g y ó g y o“-t hanem A l g y ó g y o t kellett volna írni. Általános Erdélyt illetőleg felette sajnálnunk kell, hogy e kisebb hazacsak mellékesen s anynyiban van érintve, meny nyiben m. honnal határos, pedig bérczes kis hazánkat is ásványvizekkel dúsan ellátta a természet, és szerzőt ha kimentí is az, hogy mint temesmegyei főorvos akkor erdélyi adatokhoz nem könnyen férhetett, de csak úgy menti ki, ha most midőn erdélyi polgárrá és orvosá lett, minél előbb bérczes szép hazánk drága ásványvizeiről is hasonló térképet készítend, mihez szivem szivéből szerencsét kívánok! Egy ily képnek még egy az eddig említetteknél szentebb érdeke is van, és ez a honi érdek, mert a hont ismerteti, illustring patriam, ha pedig a hazaszeretetről, melyről a költők és szónokok anyny sok szépet mondtak már — axiomát akar- nék mondani, így szólnék: I s m e r n ű n k

k e l l a h a z á t , h o g y s z e r e t h e s s ű k .
Kell-e ennél többet mondani ?

Baló Bénéjmin.

A nagyvárosi lakók egészségére befolyó vegytani reactiókról.

Egy frank természettudós, Chevreul, a múlt év végén a párisi akadémiában e tárgyról érdekes előterjesztést tett. Egyenes kísérletek által meggyőződtem, mond a nevezett tudós, hogy mindenütt, hol csak légjárásnak ki nem tett víz kénsavanyos lugsókat s bizonyos létmüves anyagokat tartalmaz, kénege képződik, mely a vizet rosz szaguvá teszi.

A létmüves anyagok szétbomlása (rothadása) s ezeknek a földbeni meggyűlése okozza a népes városokban az egészségtelen levegőt s azon rosz szagot, mely az ily helyekeni földet s a kutak vizét átjárja, jelesen azon esetben, ha a földet az esőviz könnyyen áthathatja s fekvése nem engedi, hogy a viz elfolyása által kimosuljon. A földbe temetett állatok maradványai, az árnyékszékekből kigőzőlő anyagok, az utzákat tisztátalanító excrementumok, az udvarokról földbe szivárgó állományok stb. a kutfejei azon szétbomolható létmüves anyagoknak, melyek lassankint az általak áthatott földréteget egészségtelenné és bűdössé teszik. Jelesen hol a föld szénsavanyos meszet, gypset tartalmaz, a létmüves anyagok oly rosz és egészségtelen szaguvá teszik, minőt az ember oly városokban, hol a föld nem gypses, soha sem tapasztal.

Az egészség biztosítására alkalmazható véd-szerek részint megelőzők, részint pedig olyak, melyek az egészségtelenséget elhárinthatják.

A megelőző szerek abban állanak, hogy a földbe ható létmüves anyagok meny nyiségét lehetőségig kevesítsük, tehát a temetőket és vágóhidakat a várostól távol állítsák, elzárt árnyékszék-gödröket létesítsenek, az utzákat se-perjék, a különben is undorító gazolásokat szorosán megtiltsák*), ha lehet kút- vagy folyó- vizzel gyakron mossák, és számos folyó csatornát létesítsenek.

*) Pro memoria a kolozsvári rendőrségnek.

Azon eszközök, melyek által az egészség-telenséget meggátolhatni, vagy ha lábra kapott, legyőzhetni, nem számosak. Az első abban áll, hogy a levegő élenyét s a világosságot minden oldalról az oly létműves anyagokra vigyük, melyek a kezdődő szétbomlás által az egészségnek ártalmasok lehetnek. Ezen eljárás azon alapszik, hogy az éleny a létműves anyagokat lassu elégetés által vizzé, szénsavanyyná és azot-tá változtatja, tehát oly anyagokká, melyek az állati testgazdálkodásra kártékonyan nem hatnak, s hogy a világosság ezen műfolyamot elősegíti. Ennél fogva a városok utzáinak szélyeseknek kellene lenni, mint szintén a lakók udvarának is, hogy a levegőnek és világosságnak szabad járása lehessen.

Egy más eszköz az volna, hogy számos oly kutak legyenek, melyekben a víz gyakran megújuljon, történjék ez akár a víz kedvéért, akár pedig azért, hogy a víz által az utzák az oly létműves anyagoktól megtisztítódjanak, melyeket a víz felolvaszt. Átalában a kutak igen nagy befolyással vannak a földbe szivárgott víz megtisztítására, minthogy a kutban a víz könnyebb érintkezésbe jó a levegővel, mint a földrétegek közti üregekben. Azonban ha szintén a kútnak a víz javítására gyakorlott ezen befolyását egyáltalában nem tagadhatni, még is meg kell vallanunk, hogy jelen állapotjukban, hol a föld nagyon átjárva van s éppen a kutak körül szokott a legtöbb piszok összegyülni, egészséggyámoló hatásuk nagyon korlátozott.

Ez oknál fogva igen nagy fontosság rejlik egy harmadik eszközben, mely által csaknem kirekesztőleg lehet hatni az oly földre, melynek fekvése nem engedi, hogy nagy viztömeg rávezetése által a nélkül, hogy nagy sárt csináljon, gyakran megmossák. Ezen eszköz pedig abban áll, hogy a város utzáinak szélyeire minél több fákat ültessenek. A fáknak a környék egészséges voltára gyakorlott nagy befolyása tagadhatatlan nemcsak azért, mert növények által felhasználják a földből az oly szétbomolható anyagokat, melyek azt átjárva kártékonyul hatnak a levegőre; hanem azért is, mert tenyészesök által a lélekzésnek ártalmas szénsavany helyett jótékony élenyt adnak a le-

vegőnek. Közbe vetve legyen mondva, ugyan ez utolsó okból igen ajánlatos, hogy tél idején a szobákban is virágot tenyésztesünk, mint-hogy az elterjesztett jó szagon kívül még levegőtisztítás által is jótékony az egészségre nézve. A fáknak városokbani elültetését természetesen ugy kellene intézni, hogy azok kellően elosztva és elég nagy számmal legyenek, hogy gyökeik kellőleg kiterjedhessenek, a nélkül azonban, hogy oly megromlott földbe jussanak, hova a levegő élenye nem hathat.

Tárcza.

(Vége a nap uralmának.) Kettős csudát hirdetek egyszerre a Természetbarát t. cz. olvasóinak. Ez ugyan oly korban, mikor némely lapok százankint gyűjtik össze olvasóik számára az újságot, ha szinte százból kilenczven kilenczre inkább más elnevezés illenék is, maga nem igen csuda, de ezzel mint látni fogjuk a hirdetett csudák száma három is lenne, én pedig csak kettőt ígerek. Egyik csuda az, hogy a Spiegel diva tlap folyó évi 4 számú Schmetterlingjében egy már régi és sok okos fők által helyesnek ismert divatos hiedelem megtámadását közli, de minthogy nem a Spiegelben, hanem a változó szeszélyű Schmetterlingben jött ki, s azon kívül is, minthogy több más divatlap társai is olykor s nem egyszer nem csak divatellenest, hanem divatorzítót is hordanak szét a jámbor papíron, még ez sem lenne igen nagy csuda; de annál nagyobb a 2-ik, mit a Schmetterlingben egy Rajna melléki jámbor birtokos, (a Jelenkor szerint serfőző vagy tán sertől ázott mámoros) uri ember hirdet. A mi nem kevesebb mint hogy:

1-ör A föld az egész világrendszer közép pontjában van és minden 24 óra alatt nyugotról keletre egyszer fordul meg saját tengelye körül.

2-ör A földhöz legközelebb esik a hold, mely villámos utain, hasonlóan nyugotról keletre $29\frac{1}{2}$ nap alatt kerüli meg a földet.

3-ör Ez után jön a nap, mely minden félév alatt egy 47° hoszszu íngást tesz a baktól a rákig s meg vissza. A nap átmérője $1218\frac{1}{3}$ g. mértföld, földtöli távolsága pedig 45 akko-

ra mint a föld átmérője vagy 77400 g. mért-föld (a föld átmérője 1720 g. m.földre van téve.)

4-er A naphoz legközelebb van merkurius, mely a napot egész útjában, haladtában úgy mint viszsztatérben híven kíséri.

5-ör A naptól a merkuriusnál valamivel távolabb van venus, mozgása pedig éppen az mi merkuriusé.

6-or A többi felsőbb bujdosók már meszebb vannak, s egyről egygyig keletről nyugotra mozognak; de az eddigi felvétel ellenére viszsztatérő mozgás nélkül.

7-er S mind ezek felett van a magas ég (az álló csillagok). Az ég maga 365 $\frac{1}{4}$ nap alatt fordul meg keletről nyugotra saját tengelye körül.

Jegyzés. A felsőbb bujdosók utjakat azonban nem oly hosszú idő alatt végzik be, mint a hogy az eddigi számításokból kijön. Hanem például az alsóbb bujdosókat Uranus 84, Saturnus 29, Jupiter 12 év alatt csak egyszer kerülnek kevesebbszer meg mint a magas ég.

A fennebbi állítások valósága megítélésére szükséges méréseket 2-dik aprilistól 11-dik szeptemberig az éjszaki szélesség 50-ik fokánál tiszta időben akár melyik napon meg lehet tenni.

Ezen új vilárendszer felállítója Weinbach Károly tovább is megy, s annak, ki méréseit s abból lehozott állításait alaposan legelőbb megczáfolja s számtanilag lerontja 200 Friedrich arany (mintegy 1500 p. rft.) jutalmat ígér. De költség, kárpótlás szín alatt előjöhethető minden ezen feljüli fizetés ellen előre tiltakozik.

A fennebbiekől látszik, hogy ezen szárazan és okokkal támogatás nélkül kimondott állításoknak megczáfolásához fogni későn fogna valaki, s előbb hinné a Jelenkorral az állító agyrendszere megzavarodását, mint hogy a világ eddigi állásáról való hitét változtassa, vagy csak hogy az állításokat bonczkés alá is vegye, annyira ellenkeznek ezek az égitestek mozgásáról való számításon épült eddigi ösmerekkel. Azonban azokkal, kik a jutalomra versenyezni kívánnak, bécsi tudor Wiest F. bérmentes levél általi felszólításra kész az állításokat felvilágosító és bémeggyőző méréseket s részletes tudósítást közleni. (Czimje: Dr. F. Wiest Wien an der Wien. grosse Jägerstrasse erste Stiege erste Etage.)

Még csak azon hiányt látom ezen jutalom kitételében, hogy a bíróság nincsen meghatározva, mert ha valahogy a fennebbi megczáfolás annyit tenne, mint Weinbachot állításai alaptalanságáról meggyőzni, úgy isten legyen irtalmas kegyelmes a pályázónak. Én neki sok szerencsét és türelmet kívánok, de jutalmat alig ha nyerend.

(Aetherreli kísérlet és jószándéku kérelem). T. cz. Szerkesztő ur! Nehány nevezetesebb műtételeimet szakértők, de egyszersmind méltánylók (mert nem mindenkinek jutott részül tudni, s akarni egyszersmind) nyilvános lapok útján közzé kívántak tenni, mi is akaratommal minddeddig nem történhetett, ki kerülendő egy előítéletet, s netalan kedvetlen jel-lembélyegzést; mely fájdalmasabban hatna rám mint minden anyagi nélkülözés, melyet kitűzött elvonultságomban már is megtanultam. — Azonban nehogy a kezelésemre bizott sebészi intézet' s általa az emberiség szenvedjen, valóság kötelességemnek érzem rövideden számolni tetteimről és számolva intézetünk iránt bizalmat gerjeszteni, hogy az ignot nulla cupidó esetében oly lehető szemrehányásoktól ment lehessen, melyeket foglalkozásainkról hallgatásom vonhatna maga után. Legfelsőbb kegyelemtől nyert tanszékelem kezelését october hó elein kezdém, azóta több életvesztést elhárító műtétet, továbbá tag használati gyógyjavallati szempontból kéz- s lábujjak kiizitását (enucleatiot) vittünk véghez. Tettünk szemműtéteket, izzó vasat használtunk, izületeket, a csontállományokban történt töréseket orvoslánk, húgyhólyagok kő miatti metszését, nagyszerű hasvízkorcsapolást, órvérzés elállítást Bellaque szerint eszközöltünk; sőt a haladó sebészet ujabbi tanálmányait is gyakorlatba hoztuk, nevezetesen az aetherreli műtétet, melyről a t. cz. szerkesztőség is emlékezett lapjaiban, de a melyről jelenleg biztosabban számolhatok. Több apróbb műtételeken kívül, egy körül-belül 17 éves székely leányon a fülmirigynek terjedelmes, egy kis gyermek feje nagyságával vetekedő rákfenés elfajulását operáltuk, mit az aetherreli előleges probatételünk alkalmával bémutatni szerencsém vala; ezt terjedése, s a szomszéd részekkel öszszesenövés daczára is 11 percz alatt az aethernek kétszeri alkalmazása után fájdalom s a beteg minden üntudata nélkül eszközölök. Valamint ezen műtételünkben, ugy az egész év alattiakban mindig szerencsések voltunk, a műtétel miatt egy életet sem vesztettünk el.

E sorokat inkább jó akaratú ügyfeleimhez intézem, azokhoz, kiknek alkalom, kellőszerek, eszközök, vagy talán gyakorlat hiánya miatt nagyobb műtételek eszközölése nincs tehetségökben, szivesen felszólítván egyszersmind mindenkit, jelesen a megyei orvosokat, méltóztassanak az ilyen szenvedőket korodai sebészi intézetünkbe utalni, hol mit csak tehetünk a szenvedő élet könnyítésére megtenni el nem mulasztjuk Dr. *Abrahám*, sebészeti t. Kolozsv.

Szerkesztik Berde Áron és Takács János.

Kolozsvárt a kir. Lyceum betüivel.